

4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / За заг. ред. Я.Пеленського. – К., 1995.
5. Рубач М.А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине / Рубач М.А. – К., 1957.
6. СУ РСФСР. – 1918. – №25.
7. СУ України. – 1919. – №1.
8. Су України. – 1919. – №19.
9. СУ України. – 1919. – №26.
10. Гершионов М.М. Комментарий к Земельному Кодексу УССР, 2-ое перераб. изд. / Гершионов М.М., Кельман Е.И. – Х., 1925.
11. СУ Всеукраїнського. – 1920. – №1.
12. СУ Всеукраїнського. – 1919. – №1.
13. СУ України. – 1920. – №6.
14. Су України. – 1921. – №3.
15. Роголина Н.Л. Задачи и уроки изучения российских аграрных реформ XX века // Российская история. – 2011. – №4.

В.В. Масненко

ХЛІБОРОБСЬКИЙ КЛАС НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ДЕРЖАВНИЦЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

В'ячеслав Липинський з повним правом вважається інтелектуальним представником хліборобської верстви, оскільки він належав до неї не тільки за своїм походженням і світоглядами настановами, але й спромігся на формулювання особливої хліборобської ідеології. Він є автором і класичного осмислення історичної ролі шляхетської верстви в Україні. Мислитель опирався на докладний аналіз соціально-економічного становища хліборобського класу, його соціально-психологічних орієнтирів, державно- та націотворчого потенціалу тощо. Отже, у межах запропонованої розвідки зосередимося на з'ясуванні уявлень В. Липинського про хліборобську верству Наддніпрянської України початку ХХ століття у контексті нагальної потреби практичної реалізації української державності.

Окреслена тема вперше порушувалася у публікаціях, розрахованих на популяризацію ідей В. Липинського, ознайомлення з його надбанням масового читача [1; 2]. Згодом, до неї звертався у кількох своїх оглядових працях І. Лисяк-Рудницький [3; 4]. Окремі її аспекти висвітлюють і сучасні українські історики [5]. Однак цілісного дослідження поки що не маємо.

Варто почати з аналізу структури приватного землеволодіння на Правобережній Україні, яку дослідник розглядав у кількох взаємопов'язаних аспектах. Передовсім йшлося про національний склад землевласників, його частку серед різних категорій землеволодінців. Зрештою – про можливість їхньої продуктивної участі в українському національному відродженні. Такий аналіз дав наступну картину. Згідно з переписом 1905 р., російське землеволодіння на Правобережжі було представлене 2 514 особами, які мали у власності 2 333 597 десятин землі; польське – 6 050 власниками, які володіли 2 306 059 десятинами, і, нарешті, приватне українське – 19 150 осіб, які мали відповідно 369 695 десятин. До останнього дослідник вважав за можливе долучити й надільне

землеволодіння – 6 159 829 десятин, розподілених поміж 1 134 654 дворами.

Отже, сумарно українське землеволодіння обраховувалося 6 529 524 десятинами та 1 153 804 господарями, що становило у середньому по 5,5 десятин на одного господаря. Неукраїнське (російське і польське) – 4 639 656 десятинами та 8 564 господарями, що становило у середньому по 542 десятини на одного власника [6, 21-22]. Наведені цифри переконливо свідчили про упосліджене становище саме українських землевласників, особливо селянства. Як бачимо, різниця середнього розміру земельного наділу українського та неукраїнського господаря становила майже сто разів! Більше того, В. Липинський спеціально зауважив, що „все велике землеволодіння обробляється у нас українськими руками і українською працею”. Для мислителя, як це покажемо пізніше, власна праця на власній землі мала принципове значення.

Землевласники різної національної належності, на думку історика, мали відмінний стосунок до України, і відповідно різнилася їхня ймовірна можливість долучення до української справи. Зрозуміло, що найбільш придатними до цього були власне українські землевласники. Проте, як видно із наведеного вище аналізу, вони у своїй більшості були дрібними землевласниками (особливо у категорії надільного землекористування). Крім того, мислителя турбувало те, що після революції 1905 р. на українські селянські маси почав поширюватися процес державної асиміляції, втягнення їх у загальноімперські політичні події, у такий спосіб прирікаючи на загибель „дотеперішні національні форми боротьби за своє існування”: „І поволи український селянин і робітник, стаючи „русским” горожанином, стає разом з тим членом російської державної нації” [7, 9-11]*. Не випадково, кількома роками перед тим, у листі до В. Доманицького В. Липинський звертав увагу на потребу підтримки праці серед селянства, бо можна за ці роки стільки втратити, що потім десятками літ не надолужаємо [8, 559-560].

Велике російське землеволодіння на Правобережжі складалося із немісцевих елементів, переважно – із представників великого чиновництва, яким були абсолютно байдужі місцеві українські проблеми.

Ситуація з т.зв. польським землеволодінням не була такою однозначною. Тому особлива увага історика й була зосереджена на місцевій польській шляхті. „Польській” у значенні державно-юридичному, оскільки за своїм національним типом вона походила від українського землевласницького і службово-боярського класу. У результаті історичного розвитку, „польська” шляхта з України, т.зв. „szlachta kresowa” „представляє із себе тепер тип, фізично цілковито відмінний від корінних, справжніх поляків” [6, 19].

У межах зазначеного польського елементу дослідник виокремлює поміщицький клас, який поділяє на три різко окреслені групи. До першої, за даними земської статистики 1909-1910 рр., він відніс 2 124 особи, які мали у Волинській, Подільській та Київській губерніях 2 202 210 десятин землі, тобто у середньому по 1 036 десятин на одного власника. Вказана група складала 45,8% від кількості всіх великих

* О́дò ð ààè³ çáàððæááíí íðááííèè òà íðòíðáðò³ð íðèá³íàèò

землевласників регіону і володіла 48,5% землі, яка становила велике землеволодіння. Друга група складалася із 1 760 власників 74 662 десятин землі, тобто в середньому по 42 десятини на одного власника. В свою чергу ця група становила 22,7% від землевласників цієї категорії та 26,6% всієї землі. У межах третьої групи він нарахував 2 172 особи, які володіли 29 186 десятинами землі, що становило лише по 13 десятин на одного землевласника. Ця група становила лише 14,2% від кількості дрібних землевласників і володіла 15,1% від всієї землі у цій категорії [6, 21].

Отже проведений аналіз дозволяв стверджувати, що польське землеволодіння на Правобережній Україні було переважно великим і пропорційно зменшувалося у наступних категоріях землевласників.

В. Липинський вважав, що дічам українського національного руху необхідно враховувати наведену вище характеристику структури землеволодіння в Україні, рахуватися із політикою неукраїнських землевласників, зокрема й польських. Водночас він був переконаний, що значна частина кресової шляхти ще остаточно не втрачена для української справи. Особливі надії він покладав на середньозаможну і дрібнопомісну шляхту, яка зберігала „ще багато того, що у нас прийнято називати стихійним українством”. Певним взірцем для мислителя у цьому сенсі був його дядько по матері Адам Аполлінарійович Рокицький, землевласник Уманського повіту. У довідковій літературі того часу вказується, що він володів 803 десятинами землі [9, 628]. Очевидно що, світоглядні настанови таких шляхтичів як Рокицький давали підстави В. Липинському у листі до І. Франка стверджувати: „Ми по суті є спольщеною українською верствою, тоб-то маємо ще, хоч слабі, а все-ж не забути українські традиції (переважно політичні)” [10, 166].

Більше того, він передбачав, що „не дивлячись на економічні суперечності з українською селянською масою, цей середнє та дрібнопомісний шляхетський елемент може сприймати ідеї українського національного відродження, може проінятися свідомістю політичних і економічних потреб рідної землі, може, нарешті, повернутися до своїх старих українських традицій” [6, 22]. Саме цій справі, поверненню кресової шляхти до українства, й присвятив Липинський перші роки своєї громадської і політичної діяльності. Його перші історичні праці, особливо польськомовні (“Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów”, 1909 р., “Z dziejów Ukrainy”, 1912 р.) мали на меті змінити історичну та національну свідомість шляхетської верстви у напрямку скріплення її територіальної краєвої ідентичності.

Іншою групою у складі хліборобського класу, потенційно схильною до навернення в українство, за спостереженнями В. Липинського, були зросійщені нащадки козацької української старшини Лівобережної України. Тут можна цілком погодитися з думкою І. Лисяка-Рудницького, що мислитель „головним чином переймався долею правобережної шляхти, але його концепція однаковою мірою стосувалася й лівобережного зрусифікованого дворянства, що походило від козацької старшинської верстви Гетьманщини XVII-XVIII ст.” [4, 162]. Типовим прикладом цієї категорії хліборобів для мислителя був, зокрема, генерал П. Залеський.

* * *

З погляду В. Липинського, і землевласник-поміщик, і землевласник-селянин належали до одного продукуючого класу, який мав влаштувати основу нової української аристократії („він має творити найважливішу, консервативну, оберігаючу державу, частину цієї верстви”).

Підставою для існування хліборобського класу та визначення його класової свідомості, мислитель вважав **приватну власність на землю** як „матеріальну підставу всякої хліборобської політичної сили” [11, 166]. Відтак він доводив, що без приватної власності на землю не може існувати не тільки сам хліборобський клас, а й ціла нація. Найбільшою загрозою для неї виступав кочовий світ, що передусім намагався знищити осіле приватне землеволодіння. Тут доречно згадати, що, на переконання історика, вся „многострадницька” українська історія од початку і по сьогоднішній день „обертається вся коло одного-єдиного фатального питання: **хто – кочовник чи хлібороб – переможе у нас?**” (виділення – В.Л.) [11, 174-175]. Відповідно найбільша національна трагедія полягала у тому, що жодна з протидіючих сторін не змогла здобути перемоги. Рівнозначною небезпекою він вважав також сучасну йому соціалізацію землі, яка може знищити хліборобську класову свідомість: „...Знищення приватної власності на землю може розвалити хліборобський клас, вийнявши з хліборобства його душу, усунувши момент творчості з праці хлібороба, що цю своєю індивідуальною працею перетворює, культивує свій власний ділячок землі” [11, 73].

В. Липинський спеціально наголошував, що обов'язковою ознакою матеріальної сили національної аристократії є володіння „засобами (знаряддям) продукції: землею, фабриками, машинами, а не володіння грошима, тобто попередньою продукцією, скапіталізованою в формі умовних грошових знаків”. Тому, на його думку, саме хлібороби-продуценти, які персонально володіють основним реальним незмінним засобом хліборобської продукції – землею, спроможні витворити ідеальний варіант правління: „Матеріальну силу для того, щоб стати національною аристократією мають однаково як великоземельні так і малоземельні хлібороби. І одні і другі, володіючи персонально землею і продукуючи хліб власною працею, можуть, коли того схочуть, стати аристократією, створивши власним риском і власними жертвами для своєї нації таку відповідну політичну організацію, яка їм дасть змогу правити нацією” [11, 139].

До речі, і свою власну господарську діяльність В'ячеслав Казимирович підпорядкував загальному життєвому кредо – „кожний властитель землі мусить перш за все свою власну індивідуальну силу та здатність хліборобську (а не силу свого гроша, свого капіталу) доказати і наколи він хоче землю за собою задержати, то він сам особисто мусить на ній господарювати, сам особисто своє господарство організувати” [11, 74].

У праці на землі у власному маєтку він намагався знайти своєрідну соціальну опору, яка слугувала б вагомим аргументом у обстоюванні світоглядних позицій, у формулюванні консервативної хліборобської ідеології. Суспільний та національний ідеал В. Липинський вбачав у сконсолідованому

хліборобському класі, особисту належність до якого він підтверджував власним господарюванням.

Так, в інтерв'ю американській газеті „Свобода”^{**} Липинський особливо наголосив: „Єдина наша реальна держано і національно творча сила – се, при сучасних наших економічних умовах, **наша хліборобська кляса** (виділення – В.Л.). Вона володіє необхідною для всякої влади матеріальною силою – землею, і може виділити з себе національний державний апарат і національну армію” [12].

Для розуміння державотворчого та націотворчого потенціалу хліборобського класу в сучасних українських умовах, важливо з'ясувати яке місце йому відводив В. Липинський у своїй схемі громадянства (поняття „громадянство” вживалося мислителем замість несимпатичного йому своєю штучністю поняття „суспільство” [11, 374]). Згідно з вертикальним поділом, за способом продукції і праці, у громадянстві, поряд з іншими класами, він виокремлює „клас хліборобський, який обіймає всіх, що продукують хліб – поміщиків, селян, сільських робітників” [11, 378]. Крім вертикального поділу у громадянстві існує поділ горизонтальний на організаторів та організованих, тобто на окремі стани. Відповідно, веде далі В. Липинський, „в класі хліборобському до недавня станом організаторів була шляхта, станом організованих селяни”. Ризикуючи певним спрощенням, певною редукцією державно-політичної теорії В. Липинського, можемо запропонувати до розгляду, як робочу гіпотезу, що її сутність визначалася аналізом можливої взаємодії цих двох станів – поміщиків та селян у царині громадського та державного життя.

Таким чином, за В. Липинським, для реалізації „власної сили” хліборобського класу однаково важливими були обидва стани, з яких він складався: і стан хліборобів шляхтичі та дворяни, і стан хліборобів селян. Характерно, що стосунки між ними і значення кожного зі станів не були статичними, незмінними. Мислитель досить тонко відчув ту зміну в ситуації, яка відбулася під час Української революції. Якщо раніше провід своєму класу давали тільки перші, то тепер „до проводу в ньому доходять вже і другі”. Зростання соціального значення селянства полягало у виділенні з селянської маси „найбільш активних і найбільш войовничих елементів”. Саме на них покладав В. Липинський великі надії у справі відродження „власної сили” хліборобського класу, і це зауважте, після того, як „найвойовничіші елементи” з селян знищили його власний маєток у Русалівських Чагарях. Все ж В'ячеслав Казимирович у „Листах до братів-хліборобів” окремо звертається до „синів селянських, господарських”, в рухах яких лежить будучина України, бути „сильними як сталь”, не піддаватися на умовляння інтелігентів-демократів та охлократів, а сполучитися зі „старими українськими панами” задля побудови української Держави. Зрештою його звернення було адресоване всьому хліборобському класу: „Хлібороби українські з селян, зі шляхти і з дворян! Зумійте бути в цей рішачий для України часновими українськими панами (виділення наше – В.М.). І дайте перший доказ свого панства: своєю честю, покорюю і дисципліною возстановіть Гетьманство, здобутьте для себе і для народу українського Державу!” [11, XXXIV].

Водночас мислитель вповні усвідомлював усі складності, що повставали на шляху виконання

державно-політичної місії хліборобським класом. До них він зараховував „меншу політичну здібність хліборобських мас в порівнянні з міщанством” та „вроджений анархізм селянських мас” [13, 272]. Останній пояснювався, між іншим, даній від природи, легкістю життя – родючою землею та добрим підсонням. Саме вони, на думку мислителя, приводили до того, що в Україні „...землеробство вироджувалось в земле-хапство; громадськи організуюча боротьба людей з природою вироджувалась в громадськи-руйнуючу боротьбу людей між собою за легко доступні подарунки природи” [11, 428]. Його турбувало також те, що селянство у своїй основній масі належить, ще до „типу невойовника”, і на нього не можна робити основне опертя у державницьких змаганнях недержавної нації [11, 411].

При аналізі значення хліборобської аристократії В. Липинський виходив із проникливого розуміння суті глибинних основ традиції, психологічних настанов пошуку гармонії людини і природи, людини й землі. Від цього позитивного надбання не можна було відмовлятися і на новому етапі національного розвитку. Не випадково для мислителя саме хлібороб був носієм модерної української нації та державності. Ще на початку української революції, складаючи проект УХДП, В. Липинський декларує доконечну потребу, аби „хліборобська частина української демократії” зайняла в політичному житті таке становище, яке відповідає її питомій вазі (85% всієї людності). Тому на його переконання: „Політична власть на Україні повинна належати в першій мірі представникам українського селянства, і город не повинен диктувати свою волю українському селу. Україна – край хліборобів – і українська держава мусить стати державою хліборобів” [14, 257]. Трагічний перебіг визвольних змагань, які такі не завершилися ствердженням української державності, очевидно лише посилили переконання мислителя у власній правоті щодо винятково важливого державницького значення хліборобського класу. Тому в „Листах до братів-хліборобів” В. Липинський так підсумовує вагу цієї верстви: „Тільки український клас хліборобський в стані власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно об'єднати нашу етнографічну масу, тобто сотворити Українську Державу й Українську Націю” [11, 72].

Для вирішення цього історичного завдання необхідно було згуртувати український хліборобський клас. Таке об'єднання могло відбутися шляхом подолання внутрішніх економічних, політичних, етнічних (національних), регіональних антагонізмів. Виступаючи з позиції класової солідарності, відкидаючи марксистські ідеї класової боротьби, Липинський особливо наголошував, що „полагодження антагонізму між бідними й багатими хліборобами – це внутрішня справа самого хліборобського класу, а не боротьба двох класів” [11, 73].

В інтерв'ю американській газеті „Свобода” мислитель висловив переконання: „Тільки **один монархічний провід і одна монархічна влада** (виділення – В.Л.) зможе дати внутрішню єдність і організацію українським хліборобам, зможе об'єднати в одну національну клясу їх більш активні, змосковщені та спольщені, й більш пасивні українські частини...” [12].

Принципово важливою умовою об'єднання хліборобської маси була наявність у неї провідників. Під останніми В. Липинський розумів: „Людей, що посідають спільні риси й спільні ірраціональні хотіння з масою, але відрізняються від неї більшою активністю, більшою жадобою влади та, що за цим іде – більшою здібністю до боротьби, ризику і самопосягати” [13, 271].

Важливо зауважити, що згуртування українських хліборобів, за В. Липинським, мало здійснюватися реформаційним шляхом. Вирішенню цього завдання й повинна була підпорядковуватися майбутня аграрна реформа в Україні. Поглядам мислителя на здійснення аграрної реформи присвячено наше окреме дослідження [15], тут же зауважимо лише основні принципи необхідні для її реалізації, оскільки це безпосередньо стосується проблеми усунення суперечностей в середині хліборобського класу.

Принциповим у реформуванні аграрної сфери було дотримання індивідуального принципу, який полягав у тому, що посідання землі залежало від індивідуальної спроможності хлібороба дати їй раду. Пропорційно від кількості землі мали визначатися й громадські обов'язки землевласника. Такий підхід, на переконання мислителя, й міг би надати хліборобському класу нової якості: „Тільки розв'язання аграрних антагонізмів на місцях і по принципу індивідуальному, а не в центрах по принципу егалітарному, оздоровить хліборобський клас, викине з нього всякі паразитарні та спекулянтські елементи; багатших хліборобів примусить бути потрібними й корисними громадянами, а не колоністами „поміщиками” – у бідніших же хліборобів знищить землекористування і зневажить до „панів” тоді, коли вони побачать, що з більшим посіданням землі зв'язані більші державні, громадські й економічні (більша інтензивна культура і т.д.) обов'язки” [11, 74]. У такий спосіб передбачалося знівелювати внутрішній економічний антагонізм.

Політичний антагонізм, що полягав у різкому поділі хліборобського класу на два політично нерівноправні стани: дворянство і селянство, – на думку В. Липинського, був витворений в Україні російською державною політикою і підлягав безумовному знищенню. Його ліквідація знову таки не мала йти за російським сценарієм, який передбачав „з'їдання” однієї частини хліборобського класу іншою. Як альтернативу цього класового самогубства, В. Липинський пропонував свій варіант формування нової провідної української хліборобської верстви шляхом злиття двох хліборобських станів в один. Новий державний стан мав сформуватися серед здорового, молодого українського селянства за допомогою класової державотворчої традиції українського дворянства.

Нарешті, третій найнебезпечніший антагонізм – національний, В. Липинський бачив в історичному розділенні українського дворянства на русифіковане та спольщене. Цей антагонізм теж був накинтий українському хліборобському класу зовні. І перше завдання цього класу полягає у його подоланні: „Помосковлене та спольщене дворянство мусить об'єднатися біля нової, національно ще не покаліченої і примітивно суцільної хліборобської селянської аристократії” [11, 77].

Підводячи підсумок констатуємо, що погляди В. Липинського на землеробську верству мають ознаки

цілісної наукової концепції, в якій історичні аспекти органічно сполучаються з соціологічними, творячи певну дослідну модель, що доволі адекватно відображає реальність. Його бачення цілком піддається науковій верифікації. Більше того, воно має серйозний прогностичний потенціал, особливо актуальний для визначення перспектив українського державного будівництва та модерного націєтворення. Його ідеї про формування органічної структури українського громадянства, шляхом відродження спільної державної традиції та міжкласового зближення не втратили актуальності й до тепер. Сьогоднішнє українське суспільство, штучно поділене за мовними, релігійними, політичними, регіональними та іншими ознаками, як ніколи потребує міцної опори, яка б могла нейтралізувати спекулятивні надмірності демократичного ладу. Отже, соціальний та духовний ідеал В. Липинського, уособлений у міцному хліборобському класі, лишається актуальним й для сьогодення.

1. Забаревський М. [Дорошенко Д.] Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Відень, 1925.
2. Липинський В. Хліборобський клас як підстава Української Держави // В. Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931.
3. Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2.
4. Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2.
5. Шабала Я. Аграрний устрій України у візії В. Липинського // Вячеслав Липинський в історії, теорії і практиці українського державотворення / Матеріали Міжнар. конф., 26-27 квіт. 2007 р. / Уклад. А.Г.Шваб. – Луцьк, 2007.
6. Правобережець В. [Липинський В.] Політика польських керівних сфер по отношению к Украине // Украинская жизнь. – 1912. - №12.
7. Безридий Василь [Липинський В.] Другий акт // Вячеслав Липинський та його доба. Наукове видання. – К.; Житомир, 2008.
8. Листування В. Липинського / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. – К.: Смолоскип, 2003.
9. Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях. – К., 1914.
10. Липинський В. З епістолярної спадщини: Листи до Д. Дорошенка, І. Кревецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К., 1996.
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Твори. Політологічна секція. – К., Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Кн. 1.
12. Радянець. З далеких берегів (Розмови з видатнішими українськими діячами в Європі спеціально для “Свободи”). VII. Вячеслав Липинський // Свобода. – 1922. – 10 жовтня (№235).
13. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології (лист до проф. Яворського) // Вячеслав Липинський – історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.; Філадельфія, 1994.
14. Липинський В. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // Вячеслав Липинський – історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К.; Філадельфія, 1994.
15. Масненко В. В. Погляди Вячеслава Липинського на аграрну реформу в Україні // Український селянин. – Черкаси, 2008. – Вип. 11.